

Protocol Dyslexie

Montessori Lyceum Oostpoort

DYS · LEXIE [DISLEKSIE] v
één nart hekkig porbeelm emt
het aenleern ennet akkuraad n
ennof flot toeapsse nvan het
lesun enovspel len op?
woort nifoo.

Inhoud

Inleiding.....	3
Wat is dyslexie?	3
Protocol dyslexie	3
1. Vakspecifieke ondersteuning bij Nederlands.....	4
Woordenschat	4
Technisch lezen	4
Begrijpend lezen.....	4
Spelling	5
Grammatica.....	5
Schrijven	5
2. Vakspecifieke ondersteuning bij moderne vreemde talen	7
Woorden leren, uitspraak en spelling	7
Woorden leren.....	7
Uitspraak	8
Spelling	8
Grammatica.....	9
3. Pedagogisch- didactische ondersteuning tijdens de les	11
Willekeurige associaties leren	11
4. Sociaal emotionele ondersteuning van dyslectische leerlingen.....	13
Behoeftte aan relatie	13
Behoeftte aan competentie	13
Behoeftte aan autonomie	13
Accepteer dyslexie als handicap	14
Investeer in de relatie met een leerling.....	14
5. ISK-leerlingen	16
6. werkwijze leerlingen met dyslexie.....	18
Leerlingen met dyslexie.....	18
Screening en een vermoeden van dyslexie.....	18
7. Beoordeling toetsen en examens van dyslectische leerlingen	20
Afname toetsen	20
Beoordeling van toetsen en examens	21
Onderbouw.....	21
Bovenbouw	21
Toetsen voor de rapportcijfers.....	21

Schoolexamen.....	22
Centraal examen	22
Tijdverlenging	22

Inleiding

Wat is dyslexie?

De meest recente definitie van dyslexie is:

'Dyslexie een aangeboren stoornis die zich kenmerkt door een hardnekkig/didactisch resistent probleem met het aanleren en goed en/of vlot toepassen van lezen en/of spellen op woordniveau. Er is sprake van een discrepantie tussen de lees- en spellingvaardigheden en scores op andere vakgebieden, er is meestal sprake van een dyslexietyperend cognitief profiel en er zijn geen andere verklaringen voor de lees- en/of spellingproblemen.'

Protocol dyslexie

In hoofdstuk 1 en 2 van dit protocol worden handelingsadviezen beschreven voor docenten Nederlands en docenten van een moderne vreemde taal. In hoofdstuk 3 en 4 ligt de nadruk op de pedagogische kant van begeleiding. Deze handelingsadviezen zijn voor alle docenten en medewerkers belangrijk. Leerlingen met dyslexie kunnen bij alle vakken belemmeringen tegenkomen, zowel op het gebied van leren als op sociaal emotioneel gebied.

In hoofdstuk 5 wordt de ondersteuningsbehoefte van ISK-leerlingen beschreven. Ondanks dat er nog geen mogelijkheden zijn om deze leerlingen te testen, staan er wel handelingsadviezen in om leesproblemen te signaleren en om leerlingen daarbij goed te begeleiden. In hoofdstuk 6 wordt kort omschreven welke begeleiding leerlingen met dyslexie krijgen en hoe we zorgen dat we taalzwakke leerlingen snel opmerken en zo nodig testen op dyslexie als daar aanleiding toe is.

In hoofdstuk 7 staat een hele concrete handleiding met betrekking tot het beoordelen van toetsen en examens en de faciliteiten die daarbij mogelijk zijn. We maken onderscheid tussen de onderbouw en bovenbouw bij de beoordeling van toetsen. In de bovenbouw wordt de leerling steeds meer voorbereid op het centraal schriftelijk eindexamen en wettelijk vastgestelde eisen. In de onderbouw kan er gekozen worden voor andere faciliteiten om leerlingen optimaal te stimuleren en hen te leren omgaan met eventuele belemmeringen.

1. Vakspecifieke ondersteuning bij Nederlands

Dit hoofdstuk gaat in op de specifieke ondersteuning die docenten Nederlands in de les kunnen bieden aan de dyslectische leerling.

Beschreven wordt het pedagogisch didactisch handelen op het gebied van; woordenschat, technisch lezen, begrijpend lezen, spelling, grammatica en schrijven.

Woordenschat

Dyslectische leerlingen kunnen, door een geringe leeservaring, een achterstand oplopen in de uitbreiding van hun woordenschat. Dit geldt echter ook voor zwakke lezers en NT2-leerlingen.

Docenten Nederlands hebben een specifieke rol in het aanleren van strategieën om woordbetekenissen te achterhalen en hen laten oefenen.

Technisch lezen

Een van de grootste problemen van dyslectische leerlingen; het technisch lezen, wordt in het voortgezet onderwijs niet meer structureel onderwezen.

Veel lezen vergroot de woordenschat, het helpt de technische leesvaardigheid te verbeteren en het bevordert het leesplezier. Besteed daarom in de les expliciet aandacht aan het stimuleren van lezen.

- Tijd vrijmaken in de les voor lezen: Voorlezen of leerlingen zelf laten lezen
- Hoofdstuk voorlezen en vragen wie het boek verder wil lezen
- Kortverhaal om laten zetten in een script
- Hulp bij boekenkeuze door bespreken van boeken met leerlingen die ze graag lezen, zonder beperkingen op te leggen. Voor leerlingen die moeilijk lezen is er www.makkelijklezenplein.nl of www.passendlezen.nl.
- Kiezen van boeken: www.lezenvoordelijst.nl
- Stimuleren van opzoeken van recensies op internet: www.whyllovethisbook.nl
- Eerst de film van een boek bekijken

Begrijpend lezen

Het doel van lezen is om tot begrip te komen. Belangrijke voorwaarden daarvoor zijn een snelle en accurate technische leesvaardigheid, woordenschat en kennis van de wereld. De cognitieve belasting die het technisch lezen kost, verhindert dyslectische leerlingen vaak om tot begrip te komen en de juiste leesstrategieën in te zetten.

Een belangrijk compensatiemiddel waar dyslectische leerlingen gebruik van moeten leren maken, zijn begrijpend leesstrategieën. In de methoden Nederlands komen deze leesstrategieën, zowel metacognitieve als tekstgerichte strategieën, aan de orde.

Metacognitieve strategieën zijn gericht op planning, uitvoering en evaluatie van de leesopdracht.

Tekstgerichte strategieën zijn gericht op vaststellen van onderwerp en hoofdgedachte, of leggen van verbanden en afleiden van woordbetekenissen.

Bij het aanleren en gebruiken van deze strategieën kan de docent Nederlands een aantal zaken goed in de gaten houden door:

- Gebruik van directe instructie en mondeling: hardop denkend strategie voordoen en geïsoleerd laten oefenen. Youtube: reciprocal teaching.

- Leesdoel helder maken: 'middel tot' geen 'doel op zich'.
- Reëel leesdoel bepalen: specifiek en expliciet, dus niet: 'Maak een samenvatting', maar 'Noem de kenmerken van klimaten op die genoemd staan in de tekst'.
- Maak expliciet wat het doel is van opdrachten als: 'Bestudeer' en 'Lees door', 'Bekijk'. Dan kan gemakkelijk de taakaanpak door een leerling worden bepaald (metacognitieve of tekstgerichte strategie).
- Leer controle aan van de leesdoelstelling: checken door middel van het omzetten van het doel in een vraagvorm.
- Leer leerlingen expliciet leesstrategieën toe te passen op zaakvakteksten; afstemming met docenten andere vakken kan nuttig zijn; belang van de tekst bepalen met de docent Geschiedenis bijvoorbeeld.
- Maak gebruik van extra oefening, naast de bestaande methode: Taalatelier Lezen, Interventie programma Nederlands, www.nieuwsbegrip.nl.

Spelling

Het is van belang te benadrukken dat niet goed kunnen spellen niets te maken heeft met het intelligentieniveau Omdat er zo veel verschillende niveaus van spelling voorkomen bij leerlingen in het VO, is het vooral van belang leerlingen te leren welke teksten foutloos moeten zijn:

- Leer hen welk werk gecorrigeerd moet worden door evt. een ander.
- Leer hen aan welke hulpmiddelen geschikt zijn
- Leer hen elkaars werk na te kijken
- Leer ezelsbruggetjes aan bij moeilijke spellingen
- Geef inzicht in opbouw van woorden
- Gerichtte spellingoefeningen n.a.v. foutenanalyse m.b.v. computer

Grammatica

Sommigen hebben moeite met taal- en rekenkundig ontleden doordat ze moeite hebben de namen voor de woorden of de regels te onthouden en deze slecht aan het begrip kunnen koppelen.

- Verbind betekenissen aan de woordsoorten: werkwoord is een woord dat werkt.
- Je kunt leerlingen rubrieken laten maken van dezelfde woorden.
- Expliciet aandacht gegeven aan begrippen als persoonsvorm en ook aan de onderlinge relaties met onderwerp en gezegde.

Schrijven

Naast spelling, de meer technische schrijfvaardigheid, kunnen dyslectische leerlingen ook problemen hebben met schrijven. De inhoud van hun teksten vertonen vaak onvoldoende samenhang, zinnen zijn ongrammaticaal, verbanden zijn niet of onvoldoende aangegeven, woorden zijn weggelaten en er is geen structurerende layout. Net als bij begrijpend lezen kunnen deze problemen veroorzaakt worden doordat er veel aandacht uitgaat naar de technische vaardigheid.

- Leer leerlingen zich goed voor te bereiden op de schrijftaak. Kennis van het onderwerp en de doelstelling van het stuk, kan helpen.

- Leer leerlingen de tekst te controleren op lay-out, inhoud en stijl. Laat de tekst twee keer lezen; een keer inhoud, een keer stijl.
- Laat leerlingen elkaar de tekst voorlezen, dan horen ze of die wel of niet goed loopt.
- Laat leerlingen ervaren hoe het schrijfproces verloopt door het hen hardop voor te doen.

2. Vakspecifieke ondersteuning bij moderne vreemde talen

Dit hoofdstuk gaat over specifieke ondersteuning die docenten moderne vreemde talen kunnen bieden aan de dyslectische leerling. Beschreven wordt het leren van woorden, uitspraak, spelling en grammatica.

Woorden leren, uitspraak en spelling

Het leren van woorden bij dyslectici verloopt zeer moeizaam, zowel de beheersing van de betekenis als de uitspraak en de spelling. Enerzijds wordt dit veroorzaakt door het moeizame automatiseren van willekeurige associaties, anderzijds door het fonologisch tekort.

Het leren van de betekenis wordt ook nog bemoeilijkt door het (onnatuurlijke) leren van woorden in rijtjes en niet in betekenisvol verband. Daarnaast worden woorden in de moderne vreemde talen vaak aangeleerd rond dezelfde thema's. Dit kan interferentie tussen de talen veroorzaken.

Bij meer talen moeten leerlingen nieuwe klank-tekenkoppelingen en spellingregels leren. Die talen verschillen van elkaar in de mate van klankzuiverheid (klanken in woorden kunnen schrijven met de meest voor de hand liggende letters; schrijven wat je hoort) (Seymour, Aro & Erskine, 2003). Zo zijn het Italiaans en Spaans vrij klankzuiver. Het Engels is veel minder klankzuiver en zeer onregelmatig, het Frans en Duits zitten wat betreft klankzuiverheid tussen deze talen in. Beide laatste talen hebben wel zo hun specifieke eigenschappen.

De nieuwe klank-tekenkoppelingen bemoeilijken niet alleen het leren spellen, maar ook het correct uitspreken van woorden. Dyslectische leerlingen moeten een woord vaak gehoord en nagezegd hebben om de juiste uitspraak te onthouden.

Talendocenten, die leerlingen in de lessen willen ondersteunen, moeten zich ervan bewust zijn dat spelling, uitspraak en betekenis van een woord nauw met elkaar samenhangen. Het leren daarvan kost meer tijd bij een dyslectische leerling in vergelijking met zijn klasgenoten.

Woorden leren

Het leren van woorden begint in de les en leerlingen zullen meestal thuis verder moeten oefenen. Dit kan via het woordleerprogramma: studygo.com.

Bespreek woorden alzijdig (Billiaert, 2003) wanneer leerlingen een tekst gaan lezen, waarin nieuwe, lange of moeilijke woorden staan. Die woorden krijgen een 'voorbehandeling' door ze op verschillende manieren te bespreken. De volgorde kan wisselen:

- Lees het woord voor (fonologische code);
- Laat leerlingen het woord naspreken (articulatorische code);
- Bespreek de betekenis (semantische en syntactische code);
- Bespreek de opbouw van het woord (morfologische code). Bijvoorbeeld jewel-lery. De docent kan op het digibord de woordstructuur laten zien door middel van boogjes of met een hulpzin Jewels are made into jewellery;
- Besteed speciale aandacht aan de visuele kenmerken van het woord.

Uitspraak

De correcte uitspraak van woorden is ondersteunend voor het technisch lezen, de luistervaardigheid en voor het leren van de spelling en betekenis.

- Voer koorlezen in. U leest een tekst hardop voor en de leerlingen lezen 'in koor' mee. Zo krijgen alle leerlingen op een voor hen veilige manier de gelegenheid woorden uit te spreken en horen ze wanneer ze een fout maken in de uitspraak.
- Beschrijf en doe voor wat er allemaal in je mond gebeurt, wanneer u klanken in een vreemde taal uitspreekt die niet in het Nederlands voorkomen. Bijvoorbeeld in het Engels de stemloze /θ/ in thin, de Duits // in Ball en de Franse neusklanken un bon vin blanc (Van Berkel, 1990; zie filmpjes op Youtube).
- Geef expliciet aan wanneer klank-tekenkoppelingen niet gelijk zijn aan het Nederlands. Bijvoorbeeld de "z" in het Duits. Dit is niet de Nederlandse klank-tekenkoppeling als in zee, maar de "z" klinkt als de ts in fietsen. Bedenk samen met de leerlingen ezelsbruggetjes. Bijvoorbeeld, in het Frans spreek je de STER niet uit. Woorden die eindigen op de letters van ster (s, t, e, r) spreek je meestal niet uit.
- Hang de uitspraak op aan een kapstokwoord. In het Engels hoort de klinker /æ/ bij het woord cat, kapstokwoorden kunnen zijn happy, man, that (zie Van Berkel, 2006, p. 79). In het Frans hoort de klank /sj/ bij het kapstokwoord douche te gebruiken bij la chambre, cher, dimanche. In het Duits hoort de /ts/ bij kapstokwoord zehn, te gebruiken bij der Zug, die Zwiebel, zahlen (afgeleid van Van Berkel & Hoeks, www.dyslexie-en-vt.org).

Spelling

Over het algemeen besteden methoden moderne vreemde talen niet expliciet aandacht aan spelling, terwijl veel zwakke leerlingen dat wel nodig hebben.

Docenten moeten instructie en oefening geven met betrekking tot klankzuivere spellingen, regel- en opbouwspelling en inprentspelling.

Schrijven wat je hoort (klankzuivere spelling).

- Maak de leerlingen duidelijk dat je ook bij vreemde talen soms gewoon mag opschrijven wat je hoort. Leer hun wat in die taal klankzuiver is, zoals in het Engels stop en baby, in het Frans tu en jour (dit zijn basisspelling Engels en Frans, waar het gaat om de meest voor de hand liggende spelling (afgeleid van Van Berkel & Hoeks, www.dyslexie-en-vt.org).
- Leer leerlingen indien nodig regels aan. Een overzicht van de regels voor het Engels zijn te vinden in Orthodidactiek van het Engels (Van Berkel, 2006). Tevens is een overzicht te vinden in Didactiek van het vreemdetalenonderwijs (Kwaker - naak, 2009). Daarbij is er veel oefening voor nodig om deze regels in te slijpen (en het verschil in klanken te ontdekken).
- Inprenten (inprentspelling) Maak duidelijk welke delen van het woord de leerling moet inprenten en welke delen hij op een andere wijze kan/moet leren. Hierbij komen de aspecten van luisterspelling en regel- en opbouwspelling terug. Besteed aandacht aan veelzijdig leren om spelling bij dyslectische leerlingen in te prenten. Dat wil zeggen: leren door meer zintuigen in te schakelen. Niet alleen kijken, maar ook uitspreken en schrijven of typen.

Grammatica

Het leren en toepassen van grammaticaregels levert veel dyslectische leerlingen problemen op. Deze komen voort uit hun problemen met fonologische verwerking, die doorwerken in automatisering en hun verbale werkgeheugen. Veel training is weer nodig.

- Hanteer dezelfde taalkundige en redekundige begrippen bij de moderne vreemde talen als de docent Nederlands. Wanneer u de termen uit de taal gebruikt zorg er dan voor dat u de voor de leerlingen bekende Nederlandse vertaling gebruikt.
- Gebruik in de les de doeltaal om eenvoudige opdrachten te geven. Zo slijten bepaalde constructies in (bijvoorbeeld: Close the door please, prenez vos livres).
- Visualiseer regels: teken bijvoorbeeld een simpel vrouwenpoppetje in combinatie met de letter e als u wilt uitleggen dat het vrouwelijk bijvoeglijk naamwoord een extra e krijgt in het Frans. Of koppel kleuren aan een grammaticaal probleem.
- Laat de leerlingen voorbeelden leren in plaats van of in combinatie met de regel.
- Sta het gebruik van regelkaarten toe als de leerling er niet in slaagt om de grammaticaregels te automatiseren.
- Laat de manier waarop de grammatica is geoefend, aansluiten bij de grammaticaonderdelen in toetsen.
- Ondersteun leerlingen bij het leren van onregelmatige werkwoorden. Laat ze deze niet alfabetisch leren, maar sorteren op bepaalde kenmerken.
- Laat leerlingen voor ze een toets beginnen uit het hoofd een spiegedeelte maken met betrekking tot de geleerde stof, bijvoorbeeld de verbuiging van *etre* en *avoir* alvorens ze de toets beginnen.

Hulpmiddelen via internet

Leerlingen met dyslexie kunnen verschillende internetmogelijkheden en hulpmiddelen inzetten om vreemde talen te leren en te verbeteren. Deze hulpmiddelen richten zich vaak op het ondersteunen van lees- en schrijfvaardigheden, het verbeteren van de uitspraak en het vergemakkelijken van het geheugenproces. Hieronder volgen enkele nuttige digitale tools en benaderingen:

- **Spraak-naar-tekst (Speech-to-text)**
Voorbeeldtools: Google Dictation, Dragon NaturallySpeaking
Hoe het helpt: Deze tools zetten gesproken woorden om in tekst, waardoor het moeilijker wordende schrijfproces wordt vereenvoudigd. Dit is vooral handig voor mensen die moeite hebben met het spellen van woorden.
- **Tekst-naar-spraak (Text-to-speech)**
Voorbeeldtools: Natural Reader, Kurzweil 3000, Google Text-to-Speech
Hoe het helpt: Deze technologie leest teksten voor, wat de leesvaardigheid verbetert. Het helpt dyslectici om zich te concentreren op de betekenis van de tekst in plaats van zich te verliezen in het decoderen van woorden.

- Spellingscontrole en grammatica
Voorbeeldtools: Grammarly, LanguageTool
Hoe het helpt: Spellings- en grammaticacontroles kunnen fouten automatisch corrigeren of suggereren, wat de schrijfervaring vergemakkelijkt. Dit helpt dyslectici om zonder frustratie in een vreemde taal te schrijven.
Leermethoden met visuele ondersteuning
Voorbeeldtools: Duolingo, Babbel, Memrise
Hoe het helpt: Apps zoals Duolingo en Babbel combineren tekst met afbeeldingen en geluid, wat de zintuiglijke input verhoogt. Dit kan helpen om woorden en zinnen sneller te onthouden door gebruik te maken van visuele en auditieve hulpmiddelen.
- Flashcards en geheugensteuntjes
Voorbeeldtools: Anki, Quizlet
Hoe het helpt: Flashcard-apps helpen bij het leren van vocabulaire en zinnen door middel van herhaling en visuele ondersteuning. Ze maken gebruik van een systeem van gespreide herhaling om het geheugen te versterken.

3. Pedagogisch- didactische ondersteuning tijdens de les

Docenten kunnen door hun pedagogisch-didactisch handelen ervoor zorgen dat leerlingen zo min mogelijk belemmerd worden door deze gevolgen. Zij moeten leerlingen in staat stellen optimaal van het onderwijs te profiteren. In dit hoofdstuk voorbeelden van pedagogisch- didactisch handelen, waar alle leerlingen, maar ook leerlingen met dyslexie van profiteren. Bijvoorbeeld: Het voorbereiden van de les; introductie op de les; huiswerk en toetsen bespreken; presentatie leerstof; verwerking leerstof/uitvoering taken; leerlingen laten samenwerken; reflectie op aanpak en strategieën; vragen stellen; feedback geven; huiswerk opgeven; toetsen; beoordelen van toetsen

Willekeurige associaties leren

Zowel bij de zaakvakken, de talen als de praktijkvakken wordt niet alleen een beroep gedaan op inzicht, maar ook op het uit het hoofd leren van relatief losse feiten. Dat kunnen woordbetekenissen zijn, jaartallen en namen van historische personen, verdragen en gebeurtenissen, plaatsnamen en opsommingen van klimaten, namen van delen van het menselijk lichaam en van planten of formules en symbolen. Deze feiten berusten op willekeurige associaties. Zo is het in principe totaal willekeurig dat bij een bepaalde rode stip op een kaart de naam Moskou hoort. Dat is niet te begrijpen, dat moet uit het hoofd worden geleerd.

Losse feiten zijn voor veel dyslectische leerlingen erg moeilijk te leren. Hun problemen hiermee hebben niet met intelligentie te maken, maar met het beroep dat wordt gedaan op hun zwakke punt: het opslaan van de klank (en de spelling) van woorden.

- Bied associaties aan. Leerlingen onthouden Moskou als rode stip op de kaart makkelijker wanneer zij een plaatje van de stad zien en/of verhalen horen over gebeurtenissen in de stad. Veel associaties maken de opslag in het geheugen makkelijker. Video, foto's (ook van schilderijen), verhalen, tijdschriftmaterialen, informatie van internet (zoals via Google afbeeldingen) etc. bieden mogelijkheden om associaties te creëren.
- Creëer emotionele betrokkenheid. Een grapje, woordspelletje, eigen ervaringen kunnen die emotionele betrokkenheid bieden. Het helpt bij de opslag van de feiten.
- Laat leerlingen ezelsbruggetjes bedenken bij feiten die ze moeten leren. Doordat zij ze zelf bedacht hebben, vergroot het de emotionele betrokkenheid.
- Leer leerlingen dat gebruik van zo veel mogelijk zintuigen en motoriek het opslaan van leerstof vergemakkelijkt: voelen: laat ze concreet materiaal, verschillende soorten stof en vormen voelen; zien: laat ze een tekening, een schema, een grafiek of een foto zien; geluid: laat ze hardop zeggen welke stappen ze nemen naar een oplossing; motoriek: laat de leerlingen de stappen opschrijven.
- Het gebruik van ondersteunende software kan leerlingen helpen bij het onthouden van feiten. Hierbij kan worden gedacht aan de overhoorsoftware. Verder kan software worden gebruikt, die bij de methoden wordt geleverd.

- Bespreek met leerlingen dat vaak en kort leren effectiever is dan eenmalig en lang leren, en dat kijken én horen (hardop uitspreken) een betere opslag van informatie geeft.
- Geef korte momenten leertijd tijdens de les. Tijdens die momenten kunnen leerlingen in duo's werken, samen bedenken hoe ze feiten makkelijker kunnen onthouden en elkaar overhoren.

4. Sociaal emotionele ondersteuning van dyslectische leerlingen

Uit onderzoek blijkt dat dyslexie vaak samengaat met o.a. een lage zelfwaardering en een negatief zelfbeeld. Deze psychosociale problematiek heeft negatieve gevolgen op leerresultaten.

In dit hoofdstuk wordt de sociaal emotionele ondersteuning van dyslectische leerlingen beschreven. Docenten kunnen dyslectische leerlingen leren omgaan met de negatieve gevolgen van dyslexie op leerresultaten en zij kunnen de zelfwaardering versterken door ervoor te zorgen dat een leerling aan de drie psychologische basisbehoeften die iedereen eigen zijn, kan voldoen: De behoefte aan relatie, de behoefte aan competentie en de behoefte aan autonomie.

Behoefte aan relatie

De behoefte aan relatie verwijst naar het onderhouden van contacten met medeleerlingen en docenten. Leerlingen willen ervaren dat zij erbij horen. Daarvoor is een veilig leerklimaat nodig. Hierin worden dyslectische leerlingen niet gepest; ze worden niet uitgelachen om onjuiste of onhandige antwoorden, om hardop lezen dat hakkend en met veel fouten verloopt of om een vraag naar de spelling van een relatief eenvoudig woord. In een veilig leerklimaat mogen leerlingen fouten maken en laten leerlingen en docenten elkaar in hun waarde. Bij onvoldoende invulling van deze behoefte gaan dyslectische leerlingen contacten uit de weg of stellen zij zich afwijzend op.

Behoefte aan competentie

De behoefte aan competentie verwijst naar de behoefte aan succesvolle leerervaringen. Leerlingen weten dan dat zij iets kunnen. De leerervaringen van dyslectische leerlingen vormen echter vaak een bron van frustratie. Zij ervaren vaak dat zij iets niet kunnen. De negatieve gevoelens die deze faalervaringen oproepen, kunnen tot gevolg hebben dat een leerling zich schaamt en zich terugtrekt van klasgenoten of probleemgedrag gaat vertonen: opstandig, brutaal of agressief gedrag. Dergelijk gedrag heeft weer negatieve invloed op zijn leerprestaties.

Behoefte aan autonomie

De behoefte aan autonomie verwijst naar de zelfstandigheid van de leerling, naar het gevoel mee te tellen en onafhankelijk te zijn van anderen. Een leerling die zich autonoom voelt, ervaart dat hij zelf sturing kan en mag geven aan zijn ontwikkeling. Hij beslist zelf hoe hij taken aanpakt en hoe hij de resultaten van zijn inspanningen weergeeft: een verslag, een mindmap of een PowerPoint. Door hun handicap kunnen dyslectische leerlingen niet altijd autonoom handelen, zij zijn vaak afhankelijk van anderen. Zij moeten geholpen worden met het correct spellen en lezen, soms moeten teksten voorgelezen worden wanneer er geen ondersteunende technologie aanwezig is. Hun autonomie wordt aangetast en dat leidt bij veel van hen tot frustratie en demotivatie.

Accepteer dyslexie als 'handicap'

Om dyslexie te kunnen accepteren, moeten zowel docenten als medeleerlingen weten wat dyslexie is en welke verschijnselen ermee samenhangen. Pas dan zullen dyslectische leerlingen durven uitkomen voor hun problemen, een gevoel van eigenwaarde ontwikkelen en minder risico lopen gepest te worden.

Wat betekent acceptatie van dyslexie concreet?

- Weet wat dyslexie inhoudt en wat de gevolgen ervan kunnen zijn. Neem het als levenslange handicap serieus.
- Weet welke leerlingen er in uw klas dyslectisch zijn en laat merken dat u dat weet, bijvoorbeeld door tijdens de les even bij de leerling langs te lopen en te vragen of hij problemen heeft met uw vak.
- Reageer direct als u merkt dat medeleerlingen een dyslectische leerling negatief aanspreken of op symptomen (bijvoorbeeld zeer langzaam lezen) met misnoegen, ongeduld of ongepaste vrolijkheid reageren.
- Overleg met uw collega's wie in een bepaalde klas dyslexie ter sprake brengt.

Investeer in de relatie met een leerling

Het is belangrijk dat een docent openlijk begrip toont voor leerlingen en een vertrouwensband met hen opbouwt. Dit leidt tot een onderwijsklimaat waarin het voor leerlingen en docent prettig werken is. Dit kan op verschillende manieren en op talloze momenten in een les.

- Spreek hoge verwachtingen uit ten aanzien van de leerprestaties van leerlingen. Lage verwachtingen vergroten de kans op minder presteren. Het is wel belangrijk reële verwachtingen van leerlingen te hebben.
- Geef feedback niet alleen op de uiteindelijke cijfers die een leerling haalt maar ook op de relatieve vooruitgang van een leerling.
- Geef aan dat vragen om ondersteuning een positieve eigenschap is en geen blijk van onkunde. Een dyslectische leerling die moedeloos wordt als hij tijdens de les veel leeswerk moet verrichten, denkt al snel de opdracht niet aan te kunnen.
- Overleg welke leesondersteuning hij nodig heeft: voorlezen, samen lezen of tekst-naar-spraaksoftware. Daarmee geeft u aan dat u positieve verwachtingen van het resultaat heeft en dat ondersteuning voor het lezen vanzelfsprekend is.
- Beschouw fouten die leerlingen maken, als essentieel voor het leerproces. Vraag de leerling naar de mogelijke oorzaak van de fout en zie het als een uitdaging om samen na te gaan hoe de fout in de toekomst kan worden voorkomen.
- Wees duidelijk over de regels en procedures die op school en in de les gelden en reageer consequent als een leerling regels niet nakomt. Ga echter positief om met leerlingen die afspraken niet nakomen. Een dyslectische leerling die bij herhaling het huiswerk niet af heeft, moet – als dat de regel is – nablijven. Gebruik die tijd om samen met de leerling na te gaan waarom hij zijn huiswerk niet af heeft en zoek samen naar oplossingen.
- Trek niet te snel conclusies over negatief gedrag van leerlingen, vraag om een verklaring alvorens te reageren. De leerling kan mogelijk een geheel ander antwoord geven dan u verwacht had. Wanneer leerlingen weten dat er serieus naar hen wordt geluisterd, zullen zij niet snel uitvluchten verzinnen, maar open

antwoorden. Daarmee is het nadenken over oplossingen voor negatief gedrag mogelijk.

- Let op emoties van leerlingen. Wanneer een dyslectische leerling ergens teleurgesteld op reageert, vraag dan waarom hij teleurgesteld is. Ga hierover in gesprek en respecteer zijn emotie.
- Bewaak uw grenzen met betrekking tot het geven van ondersteuning, vraag hulp of verwijs de leerling naar mentor, teamleider en/of zorgcoördinator (IOT) wanneer er grote sociaal-emotionele problemen zijn.

5. ISK-leerlingen

Een groot deel van de leerlingen op het Montessori Lyceum Oostpoort zijn leerlingen uit de internationale schakelklas (NT2-leerlingen). In dit hoofdstuk staan een aantal adviezen om leesproblemen en dyslexie bij NT2-leerlingen te signaleren.

Leesproblemen en dyslexie

Het tempo waarin NT2-leerlingen in het Nederlands leren lezen kan sterk uiteenlopen. Als het leesproces moeizaam op gang komt, kan de vraag rijzen of er sprake is van een leesprobleem of een leerstoornis zoals dyslexie. Dat is vaak lastig om vast te stellen want er moet worden uitgesloten dat de leesproblemen het gevolg zijn van de nog beperkte kennis van het Nederlands.

Om een leerstoornis als dyslexie vast te stellen zal uitgebreid onderzoek nodig zijn door een diagnosticus. Maar het onderwijs kan problemen en een vermoeden van dyslexie al wel signaleren. Lezen in het Nederlands vereist een koppeling tussen de orthografie (schrift), fonologie (klanken) en semantiek (betekenis). Naarmate deze koppeling sterker is, raakt het (technisch) lezen vloeiender. Kenmerkend voor dyslexie is dat het technisch lezen achterblijft. De koppeling tussen de tekens en klanken raakt niet geautomatiseerd waardoor het leesproces moeizaam verloopt ondanks een voldoende woordenschat. Bij een NT2-leerling is het van belang na te gaan wat het lezen belemmert. Soms moeten leerlingen naast de tweede taal ook nog leren dat klanken door letters kunnen worden weergegeven of zijn ze bekend met een ander schriftsysteem. Beheerst de leerling de Nederlandse taal nog onvoldoende of heeft de leerling moeite met het aanleren van de klank-tekenskoppeling?

Signalering

Het onderwijs heeft een belangrijke taak om eventuele leesproblemen te signaleren en daar de instructie en ondersteuning op aan te passen. Ook als het gaat om anderstalige leerlingen. Bij deze groep leerlingen moeten we wel bedacht zijn op enerzijds te snel concluderen en anderzijds te traag signaleren. Het leesprobleem kan samenhangen met de tweedetaalverwerving, of er kan sprake zijn van een leerstoornis die er ook al in de eigen taal was. Om van een ernstig leesprobleem of dyslexie te kunnen spreken moet het duidelijk zijn dat de leerling al wel voldoende kansen en mogelijkheden heeft gehad om te leren lezen in het Nederlands. De achterstand en hardnekkigheid van leesproblemen zijn er dus, ondanks goed en intensief onderwijs in het Nederlands. En daarnaast moet de invloed van de moedertaal worden uitgesloten.

Hoewel er geen speciale instrumenten zijn om ernstige leesproblemen of dyslexie te signaleren in de NT2-onderwijspraktijk zijn er wel aandachtspunten waarop gelet kan worden.

- Hoe las of leest de leerling in zijn moedertaal? Hoewel dyslexie zich niet in alle geschreven talen op dezelfde manier manifesteert, is het wel taalonafhankelijk. Een leerling met dyslexie zal in de eigen taal ook een leesprobleem hebben. Wat is hierover bekend? Kon de leerling in de eigen taal foutloos lezen en in hoeverre was dit moeiteloos?

- Hoe leest de leerling? Het is belangrijk om niet alleen te kijken naar wat goed of fout gaat, maar ook hóe de leerling leest. Een analyse van het lezen geeft daar zicht op waarbij je op verschillende aspecten kunt letten. In hoeverre is de leerling bekend met het Latijns schriftsysteem of heeft de leerling in een ander schriftsysteem leren lezen zoals bijvoorbeeld het Arabisch? Zijn de fouten die de leerling maakt te herleiden tot de eigen geschreven of gesproken taal? Een NT2-leerder kan Nederlandse letter-klankkoppelingen verwarren met die uit de eigen taal. Denk bijvoorbeeld aan de uitspraak van de 'a' in het Nederlandse woord 'kat' of in het Engelse woord 'cat'. Ook kan het zijn dat Nederlandse klanken niet voorkomen in de eigen taal, denk bijvoorbeeld aan de klanken 'ij/ei' en 'ui' die in heel veel talen niet voorkomen, laat staan de lettercombinatie. Leerlingen zullen daar een tijd over struikelen tijdens het lezen. Als een leerling vooral transferfouten maakt, zal daar eerst aandacht aan besteed moeten worden.
- Hoe is de woordenschat en taalkennis van de leerling? Bij een ernstig leesprobleem of dyslexie ligt het kernprobleem, zoals gezegd, bij het aanleren van sterke klank-tekenkoppelingen. Woordenschat kan echter helpen. Het wel of niet kennen van het gesproken of geschreven woord kan de woordherkenning versnellen of vertragen. Je hoeft maar een paar letters te zien en je weet wat er staat. Dat geldt vooral in de eerste taal. Bij de signalering van dyslexie bij een NT2-leerder is het van belang om heel goed naar de rol van woordenschat te kijken en deze min of meer uit te sluiten. Een NT2-leerder kan genoeg van de Nederlandse klank-tekenkoppeling kennen om het woord 'mot' te lezen, maar kent de betekenissen van het woord niet. Dan is er geen sprake van een zwakke klank-tekenkoppeling. Maar het kan ook zijn dat de leerling het woord 'omdat' verstaat, begrijpt en gebruikt, maar het geschreven woord moeizaam leest. Wat belemmert de leerling? Laat meewegen of de leerling al voldoende oefening heeft gehad in het lezen: in hoeverre is de koppeling van gesproken Nederlands (klank) aan geschreven Nederlands (schrift) al vlot en automatisch? Het leren lezen in een andere taal is hoe dan ook een uitdaging.
- Welke hulp/ondersteuning heeft de leerling gekregen en wat zijn daarvan de effecten? Om van dyslexie te kunnen spreken zal bovendien aangetoond moeten worden dat de leesproblemen hardnekkig zijn. Dat betekent dat de leesproblemen blijven bestaan ondanks intensieve instructie en oefening. Het is van belang dat goed naar de vorderingen op NT2-leesactiviteiten gekeken wordt en in hoeverre de leerling profiteert van de instructie en oefening.

6. werkwijze leerlingen met dyslexie

In dit hoofdstuk de praktische werkwijze m.b.t screening van taalzwakke leerlingen en de werkwijze bij leerlingen met dyslexie op het Oostpoort.

Leerlingen met dyslexie

Op het Montessori Lyceum Oostpoort wordt een uitgebreide plaatsingsprocedure toegepast. Dossiers worden volledig opgevraagd bij de oude school, waaronder het dyslexieonderzoek, inclusief de handelingsadviezen als de dyslexieverklaring. Dit is het startpunt voor de begeleiding bij ons op school.

Op het Montessori Lyceum Oostpoort is er een dyslexiespecialist aanwezig, die alle dyslectische leerlingen in de eerste weken van het schooljaar individueel spreekt. Er wordt dan besproken wat de behoefte van de individuele leerling is. Er wordt o.a. geïventariseerd of er behoefte is aan gesproken boeken. N.a.v. deze gesprekken wordt er een dyslexiepas aangemaakt waarin de concrete faciliteiten beschreven staan. Afhankelijk van de beschikbare uren, kan de leerling RT technisch lezen, spellen of Engels krijgen. De dyslexiespecialist helpt de leerling ook met werking van de ingesproken boeken en woordleerprogramma's op de laptop.

Het docententeam, de zorgcoördinator en het examenbureau worden geïnformeerd over de benodigde begeleiding en faciliteiten van de betreffende leerling. Zij krijgen ook hoofdstuk 5, Beoordeling toetsen dyslectische leerlingen toegestuurd. Na elk rapport bekijkt de dyslexiespecialist de rapporten. Bij een onvoldoende rapport volgt er opnieuw een gesprek met de leerling om te bezien of er behoefte is aan meer of andere begeleiding.

Screening en een vermoeden van dyslexie

Bij alle reguliere leerlingen wordt in het eerste leerjaar onder leiding van de Nederlands docent een screening gedaan met de zogenaamde AMN toetsen in september/oktober en mei/juni. De remedial teacher is betrokken bij de coördinatie en zet zich in bij opvallende resultaten. De dyslexiespecialist onderzoekt de uitvallers (dossieronderzoek, gesprek en eventueel aanvullend onderzoek technisch lezen). Leerlingen waarvan de leerkracht van de basisschool bij de aanmelding aangeeft dat er een vermoeden van dyslexie is, maar er geen volledig onderzoek naar gedaan is, worden individueel gescreend met een woordleestoets (EMT, Brus, 1999) en een spellingsdictee (PI-dictee). Deze screening is in de maand september en wordt herhaald eind november/begin december.

Ter aanvulling signaleren de mentor en (taal)docenten opvallendheden aangaande dyslexie, o.a. aan de hand van groepsplannen die besproken worden tijdens terugkerende vergaderingen. Dit zijn momenten waarop vermoedens kunnen worden besproken en kunnen worden doorgezet naar het interne ondersteuningsteam (IOT) ter beoordeling van de nodige stappen.

Naar aanleiding van deze signalerings-/screeningsmomenten kunnen leerlingen in aanmerking komen voor verder onderzoek naar dyslexie in samenwerking met de dyslexiespecialist, remedial teacher en orthopedagoog. Dit onderzoek bestaat uit een kort vooronderzoek ter inschatting of doorgang met het volledig dyslexieonderzoek passend is. Op basis daarvan kan worden overgegaan tot volledig

dyslexieonderzoek, indien ouder(s)/verzorger(s) en leerling dit wensen. Als hieruit blijkt dat er inderdaad sprake is van dyslexie krijgt de leerling een dyslexieverklaring en een dyslexiepas. Daarna gaat het verder zoals bij leerlingen die met een dyslexieverklaring binnenkomen (gericht op compenserende en dispenserende maatregelen o.b.v. de dyslexieverklaring en het bijbehorende indicerend handelingsplan).

NT2-leerlingen komen in aanmerking voor verder onderzoek naar dyslexie indien zij tenminste 2 jaar intensief onderwijs in Nederland hebben genoten. Voor leerlingen afkomstig van een andere voortgezet onderwijs school wordt tijdens het plaatsingsproces het dossier mede gescreend op dyslexie in samenwerking met orthopedagoog/zorgcoördinator.

7. Beoordeling toetsen en examens van dyslectische leerlingen

In dit hoofdstuk beschrijven wij adviezen en tips over het opgeven en uitvoeren van toetsen. Ook beschrijven wij een duidelijke richtlijn over de beoordeling van toetsen en examens, die gehanteerd wordt op het Montessori Lyceum Oostpoort.

Afname toetsen

Toetsen veroorzaken bij veel dyslectische leerlingen stress, zeker wanneer er veel leerwerk aan vooraf gaat en de toets veel schrijfwerk vergt. Docenten kunnen die stress verminderen.

- Dicteer niet de vragen en opdrachten voor proefwerken en schriftelijke overhoringen of laat ze niet van het bord overschrijven, maar zet ze op papier.
- Leerlingen hebben een laptop. Toetsen kunnen ook worden voorgelezen.
- Geef dyslectische leerlingen als eerste hun opgaven bij toetsen. Zo hebben ze meer tijd en is de aandacht van de docent weer even gericht op het feit dat ze dyslectisch zijn.
- Laat leerlingen werken op een laptop met spellingcontrole.
- Laat leerlingen gebruikmaken van digitale toetsen zodat deze aan de hand van de compenserende software voorgelezen kunnen worden.
- Laat leerlingen gebruikmaken van een rekenmachine.
- Leer leerlingen met multiplechoicevragen om te gaan.
- Stem de toets af op de oefenwijze in de klas. Zorg ervoor dat de toets oefeningen bevat die qua vorm lijken op het geoefende in de klas.
- Richt de aandacht van de leerling op essentiële inhoudelijke punten. Bijvoorbeeld: als bij de toetsopdrachten bronnen zitten (afbeelding, krantenbericht en cartoons), laat leerlingen dan vraag en bron met eenzelfde kleur markeren, zodat zij de juiste bron gebruiken.
- Sta toe – zoals eerder beschreven – dat leerlingen die zeer zwak zijn in spelling fonetisch mogen schrijven. Over het algemeen is het werk dan leesbaarder.
- Opdrachten voor proefwerken en schriftelijke overhoringen indien nodig (laten) voorlezen.
- Zorg voor een goede spreiding van proefwerken. Op maandag een proefwerk Frans en op dinsdag een toets Engels is een te zware belasting. Eén proefwerk per week voor een taal, gecombineerd met een zaakvak geeft een betere spreiding van de leerlast.
- Geef naast summatieve toetsen ook regelmatig formatieve toetsen. Summatieve toetsen achterhalen de kennis en vaardigheden over een groot deel van de leerstof van de voorliggende weken of maanden. Het cijfer voor een dergelijke toets telt zwaar mee voor het rapport of examen. Formatieve toetsen hebben een diagnostisch karakter. Doel is na te gaan hoever de leerling is gevorderd om daarmee het verdere verloop van het leerproces te kunnen beïnvloeden. Als het leerproces blijkt vast te lopen, dan kan er nog iets aan worden gedaan. Dit is moeilijker wanneer aan het eind van een lessenserie het proefwerk onvoldoende is.

Beoordeling van toetsen en examens

Er is gekozen om onderscheid te maken in onderbouw en bovenbouw bij de beoordeling van toetsen. In de bovenbouw wordt de leerling steeds meer voorbereid op het Centraal Schriftelijk Eindexamen en wettelijk vastgestelde eisen. In de onderbouw kan er gekozen worden voor andere faciliteiten om leerlingen optimaal te stimuleren en hen te leren omgaan met eventuele belemmeringen.

Onderbouw

- Spelling mag het resultaat op een toets niet beïnvloeden, tenzij spelling het doel is van die toets (bijvoorbeeld een toets werkwoordspelling. De leerling kan dan zelf de regel boven zijn werk schrijven en deze regel toepassen bij het maken van de toets). Dit houdt in dat alleen bij de talen aftrek voor spelfouten plaats mag vinden; dus nooit bij zaakvakken.
- Let erop wat je wilt toetsen. Bij onderdelen waar je zowel inhoud als spelling beoordeelt, geef je voor beide een cijfer. Het cijfer voor de inhoud telt dan dubbel: bijv. een 8 voor de inhoud en een 5 voor spelling wordt dan $8 + 8 + 5 = 21: 3 = 7$.
- Geef de spelfouten wel altijd aan en geef feedback op de regel van de gemaakte spelfouten. Markeer de spelfouten anders dan de inhoudelijke fouten; bijv. een kringeltje i.p.v. een streep of met een andere kleur.
- Bij woordoverhoringen en bijvoorbeeld onregelmatige werkwoorden bij de MVT overhoor je mondeling of reken je fonetisch gespelde woorden niet fout. Bij fonetisch gespelde woorden is het woord herkenbaar als het bedoelde woord (zeker als het hardop uitgesproken wordt).
- Zorg dat de toetsvorm overeenkomt met de vorm die aangeboden is in de methode. Bijvoorbeeld als woorden in zinnen aangeboden worden, bied dan op een toets ook woorden in zinnen aan en niet als losse woorden.
- De leerling heeft recht op 20% tijdverlening. Dit houdt in dat een toets niet een heel lesuur mag duren want dan is er geen mogelijkheid om langer over de toets te doen. Als dit onvermijdelijk is, moet een oplossing afgesproken worden.
- Een vergroting van de tekst is in principe niet nodig. Als een leerling hier expliciet om vraagt en baat bij heeft, kan i.o.m. met de dyslexiespecialist een afwijkende afspraak gemaakt worden.

Bovenbouw

Toetsen voor de rapportcijfers

- Spelling mag het resultaat op een toets niet beïnvloeden, tenzij spelling het doel is van die toets (bijvoorbeeld een toets werkwoordspelling. De leerling kan dan zelf de regel boven zijn werk schrijven en deze regel toepassen bij het maken van de toets). Dit houdt in dat alleen bij de talen aftrek voor spelfouten plaats mag vinden; dus nooit bij zaakvakken.
- Let erop wat je wilt toetsen. Bij onderdelen waar je zowel inhoud als spelling beoordeelt, geef je voor beide een cijfer. Het cijfer voor de inhoud telt dan dubbel: bijv. een 8 voor de inhoud en een 5 voor spelling wordt dan $8 + 8 + 5 = 21: 3 = 7$.
- Geef de spelfouten wel altijd aan en geef feedback op de regel van de gemaakte spelfouten. Markeer de spelfouten anders dan de inhoudelijke fouten; bijv. een kringeltje i.p.v. een streep of met een andere kleur.

- Een vergroting van de tekst is in principe niet nodig. Als een leerling hier expliciet om vraagt en baat bij heeft, kan i.o.m. met de dyslexiespecialist een afwijkende afspraak gemaakt worden.

Schoolexamen

- Waar in het schoolexamen, zoals bij Nederlands en de moderne vreemde talen, spelling wordt beoordeeld, wordt dezelfde regel gehanteerd als bij het centrale examen: niet meer dan één punt aftrek voor spelling op het totaal. Vergrotingen zijn niet meer toegestaan.

Centraal examen

- Spelling wordt bij de Centrale Examens streng beoordeeld. Voor dyslecten wordt hierop geen uitzondering gemaakt. Maakt een leerling twee keer dezelfde fout, dan wordt deze twee keer fout gerekend. Toch weegt spelling nooit zwaarder dan ongeveer een tiende van het totaal aantal te behalen punten voor het examen. Een leerling kan nooit meer dan één punt aftrek krijgen voor spelling en kan deze compenseren door tekstbegrip en andere essentiële taalvaardigheden.
- Voor het Centraal examen kunnen door de examencoördinator gesproken examens worden aangevraagd.

Tijdverlenging

- Leerlingen met een dyslexieverklaring hebben bij het Centraal Examen recht op een standaard tijdverlenging van 30 minuten. Voor het Centraal Schriftelijk en Praktisch Examen (CSPE) in het VMBO geldt de tijdverlenging niet voor vaardigheidsonderdelen waarbij lezen geen rol speelt (praktijkonderdelen). Wel kunnen leerlingen tijdverlenging krijgen bij het lezen ter voorbereiding op de vaardigheidsproef.
- Bij het schoolexamen hebben leerlingen dezelfde rechten als bij het Centraal Examen, dus ook recht op meer leestijd. Ook hier geldt weer dat tijdverlenging bij voorkeur in verhouding moet zijn met de toets: bij korte toetsen of toetsen met nauwelijks leeswerk is minder tijdverlenging nodig dan bij een lang examen met veel bronnenmateriaal en leeswerk. Uitgangspunt is 20% extra tijd.